

תורת ההגנה במבחן המערכה ברמת-הגולן ביממה הראשונה במלחמת יום הכיפורים

ניתוח מדוקדק של קרב ההגנה שניהל פיקוד הצפון ברמת-הגולן ביממה הראשונה של מלחמת יום הכיפורים מלמד שההצלחה הסורית ב-24 השעות הראשונות לא נבעה רק מכך שפיקוד הצפון הופתע. סיבה נוספת לתוצאות הקשות של היממה הראשונה – סיבה שלא ניתן לה עד כה משקל רב – הייתה התרחקותו של צה"ל מתורת ההגנה המוכרת והמרתה בעיוותים ובאלתורים שונים. המאמר בוחן כיצד אירעה ההתרחקות של צה"ל מתורת ההגנה המוכרת

סא"ל דודי קמחי

מבוא

ב-6 באוקטובר 1973, סמוך לשעה 14:00, תקף הצבא הסורי במלוא עוצמתו את ישראל ברמת-הגולן. פיקוד הצפון, שהיה ערוך עם כוחותיו לקראת "יום קרב" נרחב, הופתע, ובמהלך הלחימה ב-6 וב-7 בחודש ניהל קרבות קשים לבלימת הסורים.

עד שעות אחרי-הצהריים של ה-7 בחודש הצליחו הסורים להבקיע את קווי כוחותינו בדרום הרמה ולהחדיר לשטחנו שש חטיבות שריון, שסיכנו את מרכז רמת-הגולן ואת דרומה ואיימו למוטט את כל מערך ההגנה של כוחותינו גם בצפון הרמה. תמונת המצב שהצטיירה בפיקוד הייתה חמורה, ולקראת הבוקר ב-7 באוקטובר הורה הפיקוד לפנות את רמת-הגולן ולהיערך להגנה על קו הירדן. רק בשעות אחרי-הצהריים ב-7 באוקטובר נבלמה המתקפה הסורית, וכוחות צה"ל – הסדירים והמילואים – עברו להתקפות-נגד. אלה נמשכו עד 10 באוקטובר – אז פתח הפיקוד במתקפה אל תוך השטח הסורי.

במשך 30 השנים שחלפו מאז מלחמת יום הכיפורים רווחו ונשתרשו כמה תפיסות ודעות

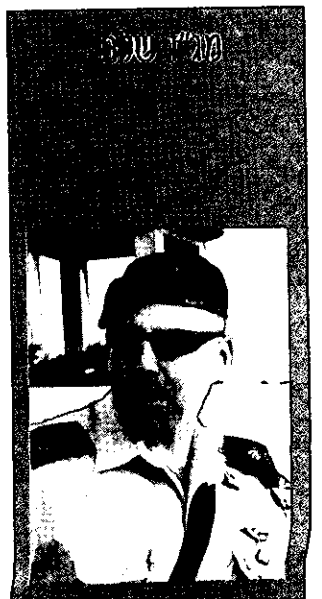
בנוגע לגורמים שהשפיעו על הלחימה של יחידות צה"ל ובנוגע לכשלי ההגנה בחזית רמת-הגולן במהלך היממה הראשונה למלחמה.¹

בעיקר רווחת התפיסה הקושרת את כשלי ההגנה לכשל ההתרעה. לפי התפיסה הזאת גרמה ה"קונספציה" להפתעה, וזו השפיעה לרעה על מוכנות הכוחות, על היערכותם ועל גיוס המילואים – וכל אלה ביחד הביאו לכך שיחסי הכוחות ברמת-הגולן נטו בצורה חדה לטובת הסורים.

עמנואל ולד כותב שפיקוד הצפון נערך למלחמה כמו לקראת "יום קרב", משום שהעריך כי ההתמודדות נגד הסורים תהיה במתכונת של "מי הקרב" שנערכו ברמת-הגולן במהלך שנות ההתשה.² צבי עופר וחנן שוורץ שוללים את טענות ההפתעה והמחסור בכוח. הם טוענים כי הפעלה לא מושכלת של הכוחות, שהייתה מאולתרת ושונה במהותה מתוכניותיו של הפיקוד עצמו, היא שעמדה בבסיס כשלי ההגנה במהלך היממה וחצי הראשונות למערכה ברמת-הגולן במלחמת יום-הכיפורים.

אורי בר-יוסף בספרו "הצופה שנרדם" טוען כי "הכישלונות הצבאיים בימים הראשונים של המלחמה נבעו בעיקרם מהכשל המודיעיני". לתפיסתו, קיימת

במשך 30 השנים שחלפו מאז מלחמת יום הכיפורים רווחו ונשתרשו כמה תפיסות ודעות בנוגע לגורמים שהשפיעו על הלחימה של יחידות צה"ל ובנוגע לכשלי ההגנה בחזית רמת-הגולן במהלך היממה הראשונה למלחמה

מטוסי חיל האוויר בשמי רמת-הגולן

תפיסת ההגנה על רמת-הגולן

קביעת קו העצירה בקו המוצבים הקדמי
 בדיון שנערך ב-26 באפריל 1973, במהלך כוננות "כחול לבן", שהוכרזה בצה"ל לקראת התקפה אפשרית של צבאות ערב, קבע הרמטכ"ל את מטרת המלחמה של צה"ל: "למנוע מהאויב כל הישג צבאי ולהנחיל לו מפלה צבאית, המבוססת על השמדה מרבית של כוחות ושל תשתית צבאית".⁷ השגת המטרה הזאת – השמדה מרבית של כוחות ושל תשתית צבאית – אמורה הייתה להקנות לישראל יתרונות צבאיים משמעותיים למשך כמה שנים הן ביחסי הכוחות והן בקווי הפסקת האש. מתוך המטרה הזאת נגזרה מטרת פיקוד הצפון בתוכניותיו האופרטיביות, והיא הוגדרה בסעיף ה"כוונה" בתוכנית המגנה "סלע" מחודש יולי 1973: "פיקוד הצפון ייערך להגנה על רמת-הגולן למקרה של חידוש הלוחמה, ימנע הישגים וישמיד כוחות אויב תוקפים תוך כוננות למעבר מהיר מהגנה להתקפה".⁸
 במערכת הפיקוד הצבאית נועדה הגדרת "המטרה" לכוון את פעולותיהם של המפקדים הכפופים ושל המטה בהתאם לרצונו של המפקד המערכת. לכן חייבת המטרה להיות הגיונית, בהירה וניתנת להשגה.
 המטרה "למנוע מהאויב כל הישג צבאי" היא תוצר של תפיסת הביטחון, שראתה בשמירה על "סל הנכסים"

לתפיסתי, הכשלים הצבאיים
 בחזית רמת-הגולן ביממה
 הראשונה למלחמה נבעו בראש
 ובראשונה מכך שמנהלי המערכה
 חרגו מתורת ההגנה של צה"ל
 ואף התעלמו ממנה לחלוטין

סבירות גבוהה כי לו ניתנה "התרעה בת יומיים, הסורים לא היו פורצים את מערך ההגנה הישראלי בגולן".³
 יעקב חסדאי, בספרו "אמת בצל המלחמה" קושר את הסיבה לכשלים לא בהפתעה אלא בעיקר בירידה ברמת החשיבה הצבאית.⁴

חוקרים נוספים, כמו כהן וגוץ', מצביעים על הביטחון העצמי המופרז ועל השחצנות של המודיעין כעל הגורמים להערכת החסר של הצד האחר, שכתוצאה ממנה הם לא הבינו את המשמעות של יחסי הכוחות בקו החזית ערב המלחמה.⁵

לתפיסתי, הכשלים הצבאיים בחזית רמת-הגולן ביממה הראשונה למלחמה נבעו בראש ובראשונה מכך שמנהלי המערכה חרגו מתורת ההגנה של צה"ל ואף התעלמו ממנה לחלוטין. הדבר בא לידי ביטוי בהגדרת מטרות המלחמה ובתוכניות האופרטיביות שנגזרו מהן.

המאמר הזה מתמקד בהיבטים המקצועיים של אותם אירועים קשים וטראומטיים ואינו עוסק בהיבטי האחריות האישית. כל המפקדות והכוחות שהשתתפו במערכה – בסדיר ובמילואים – גילו רוח לחימה למופת, גבורה וחירוף נפש.⁶

כולם לחמו עם הגב לבית, ורבים מהם – כולל מפקדים ברמות מ"מ, מ"פ ומג"ד – אף נתנו את חייהם בעמידה ההרואית הזאת.

את חזות הכול.⁹ המשמעות הצבאית הנובעת מההגדרה הזאת היא "אף שעל" לאויב. מכאן עולה במלוא חריפותה השאלה האם המבנה של צה"ל – כוח קטן בסדיר והרוב במילואים – מאפשר לו להשיג את המטרה הזאת גם במקרה של מתקפת פתע כוללת של צבאות ערב בשלוש החזיתות העיקריות. אין מחלוקת על כך שאין למעשה שום סיכוי שכוחות סדירים קטנים יהיו מסוגלים להגן במקרה של מתקפת פתע על חזיתות שאורכן מאות קילומטרים, בלי שלתוקף יהיו הישגים כלשהם.

בדיונים במטכ"ל באפריל 1973, בתקופת הכוננות "כחול לבן" שהוכרזה בצה"ל לקראת האפשרות של מתקפה כוללת של צבאות ערב, הציג אלוף פיקוד הצפון את תפישת ההגנה של הפיקוד: הוא אמר שאין שום ברירה אלא למנוע פריצה באמצעות הגנה קשיחה המבוססת על שריון.¹⁰

בדיון נוסף, ב-14 במאי, ישנה החרפה בהתבטאויות הרמטכ"ל בנוגע לאופי המגננה ברמת-הגולן. הוא אמר כי את האויב בצפון צריך להרוג על תעלת הנ"ט ולא יותר בעומק.¹¹

במהלך דיוני המגננה של פיקוד הצפון במטכ"ל במסגרת הכוננות "כחול לבן" ויתר לא רק הרמטכ"ל על עקרון העומק בהגנת רמת-הגולן, אלא גם אלוף פיקוד הצפון.¹²

לאור מספר הטנקים שעמדו לרשותו ובשל דעתו כי החי"ר אינו יעיל בקרב הגנה לא חשב אלוף הפיקוד שיכולה להיות תרומה של ממש למערכי עומק המוחזקים על-ידי חי"ר. הייתה זו תפיסה שרווחה בצה"ל אחרי מלחמת ששת הימים – תפיסה שגרסה כי לטנק יש עליונות במערכות היבשה. מקורה במסקנה כי הטנק הוא שהכריע את צבאות ערב במלחמת ששת הימים, והיא זכתה לחיזוק נוסף במהלך "ימי הקרב", כאשר פיקוד הצפון ביצע פשיטות משוריינות בסדר גודל עוצבתי על מערכי הסורים ועל מתחמיהם. בפשיטות האלה לא השתתף אפילו חייל חי"ר אחד (מבצע "קיתון" 10). התפיסה הזאת בדבר חוסר היעילות של החי"ר בהגנה¹³ הייתה אחת הסיבות העיקריות לביטול מערכי העומק ברמת-הגולן ב-1973.

סיכם הרמטכ"ל וקבע שלרמת-הגולן אין עומק, וכי הקרב על רמת-הגולן צריך להתנהל על קו העצירה, שהוא קו המוצבים.¹⁴

מבחינה תורתית ומערכתית, ברגע שקובעים קו עצירה, הרי כל פריצה של האויב דרכו היא בבחינת כישלון. פיקוד הצפון קבע כי קו המוצבים הקדמי הוא קו העצירה, ולכן ברגע שהסורים פרצו דרכו לעומק השטח, נקלע הפיקוד למצב שבו הוא העמיד את עצמו ואת צה"ל כולו במצב של אי-עמידה במשימה. בהצמידה את "קו העצירה" לקו המוצבים הקדמי בחזית שללה מעצמה המפקדה המערכתית כל יכולת להגיב מעשית ואפקטיבית במושגים של זמן ושל מרחב. במילים אחרות: המפקדה המערכתית לא הייתה מסוגלת – נוכח מיקום קו העצירה – לרכז כוח אפקטיבי בזמן כדי לתת מענה לאיומים בעומק שטחה. כך, בשל היעדרותם המוחלטת של כוחות בעומק המרחב, שיכולים היו לעצור את המשך ההתקפות, מצאו את עצמם כוחות ההגנה כשהם

מכותרים; ובשל היעדר מערכי ביניים והיעדר כוחות החזקה בעומק המרחב מצאו את עצמן עתודות הפיקוד מנהלות מרוץ לחזית במטרה לבטל הישגים של האויב שהושגו בעומק המרחב. היה זה מרוץ על שטח ועל זמן – מרוץ שאמור היה התוקף לנהל, אך בשל תפיסת הגנה לקויה ניהל אותו בסופו של דבר המגן.

מקבלי ההחלטות היו משוכנעים שלא יתקשו לבלום את האויב על קו העצירה הקדמי בשל שלוש סיבות עיקריות:

1. המודיעין ייתן להם התרעה של 48 שעות לכל הפחות לפני שהאויב יתקוף.
 2. חיל האוויר יוכל להשתתף במלוא עוצמתו בקרב הבלימה.
 3. כוחות הקרקע הסדירים, בעיקר המשוריינים, יהיו ערוכים במלוא עוצמתם בקווים.
- כוחות המילואים, שהיו אמורים להתגייס בתוך 36-48 שעות לאחר פרוץ הקרבות יועדו לשלב של מתקפת-הנגד.¹⁵ ההסתמכות על חיל האוויר היא תמוהה במיוחד, שכן מפקדי החיל טענו כבר אחרי מלחמת ששת הימים כי יידרשו להם 48 שעות לחיסול מערכי ההגנה האווירית של האויב, וכי לפני כן לא יוכלו להושיט סיוע של ממש לכוחות הקרקע.

תוכנית המגננה הפיקודית – הגנה קשיחה וניידת

"המגן על כל מקום – אינו מגן על שום מקום"
(פרידריך הגדול)

כדי שיוכל לעמוד במשימה שהציב לעצמו – מניעת כל הישג קרקעי מהאויב – גיבש פיקוד הצפון את שיטת הפעולה הבאה:

הגנת רמת-הגולן על-ידי כוחות סדירים ומילואים מינימליים מבוססת על הגנה קשיחה על קו הגבול באמצעים ניידים, שתתבסס על מוצבי הבט"ש ועל כוחות שריון כעתודה למכות נגד מקבילות ומקדימות וביצוע מחטפים בסיוע ארטילריה ואוויר.

- א. הכוחות המגינים צריכים לבלום את האויב בקו הקדמי ולא לאפשר כל חדירה לעומק.
- ב. משימת הבלימה מוטלת על כוחות השריון, שעוצמתם ופריסתם צריכות לאפשר בלימת כל מאמץ של האויב בקו הקדמי.
- ג. כוחות חי"ר מינימליים יוחזקו במוצבי הבט"ש בלבד, ותפקידם יהיה לשמש "עיני הפיקוד" ולהגן על עצמם.¹⁶

השיטה הופיעה באותו הנוסח בכל הפקודות למגננה ("סלע", "גיר" ו"חול ים"). השינוי היה רק בסדרי הכוחות. קיימות שלוש גישות בנוגע לייעודן של התוכניות האופרטיביות של פיקוד הצפון: אלוף הפיקוד וקצין האג"ם שלו טענו כי תוכנית "סלע" הייתה התוכנית היחידה לבלימה, ואילו התוכניות "חול ים" ו"גיר" נועדו

לאופציות של מלחמת התשה ושל ניסיונות סוריים לבצע מחטף; רמ"ח מבצעים טען כי התוכניות "חול ים" ו"גיר", שנגזרו מ"סלע", היו תוכניות מגננה לבלימת הצבא הסורי לפרק זמן של 24 שעות עד לצבירת כוחות המילואים; ואילו אלוף טל טען כי "סלע" הייתה התוכנית היחידה למגננה במלחמה, ואילו שתי התוכניות האחרות נועדו רק לצבירת סד"כ.¹⁷

סעיף "השיטה", כפי שהוא מופיע בתוכנית הפיקודית "סלע", עומד בניגוד לתו"ל ההגנה של צה"ל, כפי שבא לידי ביטוי בשני ספרי היסוד: "תורת הקרב" ו"לוחמת שריון".

כאשר בחר פיקוד הצבא בשיטה הזאת, הוא ויתר למעשה על כמה עקרונות מלחמה, ובהם אלה הקובעים כי יש לדבוק במשימה לאור המטרה, לשמור על היוזמה, על העומק ועל עתודה ולנהל את המלחמה בתחבולות.

מלחמה היום" - 6 באוקטובר

בשעות הבוקר המוקדמות של יום שבת, 6 באוקטובר, נקרא אלוף פיקוד הצפון למטכ"ל יחד עם אלופי הפיקוד האחרים, ושם הודיע הרמטכ"ל: "מלחמה היום" בשעה 18:00. לאחר דיון קצר חזר האלוף לחפ"ק הפיקודי בנפח וכינס בשעה 10:00 קבוצת פקודות פיקודית. בקבוצת הפקודות השתתפו מטה הפיקוד וכל מפקדי העוצבות ויחידות הסיוע, שרוכזו ברמת-הגולן מאז הוכרזה כוננות ד' בצה"ל ב-5 באוקטובר. האלוף הודיע על המלחמה הצפויה, על מועדה ועל הגיוס הצפוי. הוא הורה לערוך הכנות לגיוס כללי ביחידות ובמפקדות ונחפז לחזור לדיון במטכ"ל. לממלא מקומו בחפ"ק הפיקודי הוא מינה את מח"ט 188, שהיה המפקד הבכיר והוותיק ביותר בגזרה. בקבוצת הפקודות הזאת נאמר אומנם "מלחמה היום", אבל לא ניתנה פקודה להיערך להגנה. הפיקוד לא עבר למצב הגנה לפי התוכניות האופרטיביות שתיכנן, והכוחות נשארו ערוכים לקראת "יום קרב". קבוצת פקודות פיקודית נוספת נקבעה לשעות אחרי הצהריים באותו היום.

ישנם חוקרים הטוענים כי הכישלונות בחזית הצפון במהלך 24 השעות הראשונות למלחמה נבעו מאי-הפעלתן של התוכניות האופרטיביות להגנה על רמת-הגולן - "סלע" והנגזרות ממנה ("חול ים" ו"גיר"). לדעתי, אין ממש בטענות האלה, וזאת משתי סיבות:

1. הכוחות הסדירים היו בלאו הכי בכוננות מרבית ללחימה.
2. אפילו היה הפיקוד מוריד את הפקודה להיערך ל"חול ים" או ל"גיר", לא היה בכך כדי לשנות את העובדה שהתוכניות עצמן היו רחוקות - מהבחינה התורתית - מהדרוש למגננה אופרטיבית ולהגנה טקטית, והכשלים היו מובנים בהן. מעבר להגנה על-פי התו"ל, גם אם זו הגנה חפוזה, מחייב חלוקת גזרות אחריות ברורות לעוצבות, שמשמעותה הכפפת כל הכוחות המצויים בגזרה לפיקודו של מפקד אחד ("אחדות הפיקוד"), הטלת משימות והקצאת עתודות. העובדה שהחזית לא חולקה, ושלא נקבעה אחריות

גזרתית למח"טים 188 ו-820 על כלל מרכיבי הכוחות בגזרותיהם, הקשתה עליהם עם פרוץ הקרבות לבנות תמונת מצב של כוחותיהם ושל האויב. בשל כך נפגעה יכולתם לקבל החלטות נכונות.

אלוף פיקוד הצפון התייחס לכך בעדותו בוועדת אגרנט: "כאשר מפקדת הפיקוד ישבה למעשה עם שני המח"טים האלה [מח"ט 188 ומח"ט 820] יחד במקום אחד, זו הייתה למעשה חלוקת הגזרות... נכון שזו במידה רבה הייתה השלכה או השפעה של ימי הקרב..."¹⁸

- חטיבה 188 - שני גדודים פרוסים בקו הקדמי: גדוד 53 בדרום וגדוד 74 בצפון. גדוד 82 של חטיבה 7 הוכפף לחטיבה 188 כגדוד עתודה (כך סוכם בין שני המח"טים).
- חטיבה 7 נקבעה על-ידי הפיקוד כחטיבת עתודה פיקודית ונערכה מאחור עם שלושה גדודים: גדוד 77 ליד נפח, גדוד 71 (ביסל"ש) בוואסט, גדוד 75 המוקטן והמאולתר (פלוגת טנקים מגדוד 77 ופלוגת הסיור החטיבתית בנגמ"שים) עם מפקדת החטיבה.
- שני גדודי חי"ר היו ערוכים במחלקות במוצבי הקו הקדמי במסגרת הבט"ש: גדוד 13 של גולני בגזרה הצפונית עד מוצב 110 (כולל); וגדוד 50 נח"ל מוצנח במוצבי הגזרה הדרומית.
- גדוד הנדסה סדיר (שתי פלוגות) - במחנה "חומה".
- הארטילריה - 11 סוללות בארבע מסגרות גדודיות - הייתה פרוסה לאורך הקו בפריסה קדמית והייתה מוכנה לסייע ללחימה ב"יום הקרב" לפי "תוכנית אש עתויה".

הפעלת הכוחות והשליטה בהם

פתאום אתה רואה את כל הצבא הסורי נוסע מולך, ואתה עומד שלשות-שלשות של טנקים (יאיר נפשי, מג"ד 74)

בסביבות השעה 14:00 פתחו הסורים במתקפה כוללת. לאורך כל החזית ובכל הנתיבים האפשריים נעו הסורים מערבה במאמצי חי"ר גדודיים, כשהם מתוגברים בטנקים, באמצעי גישור ובאמצעים לפינוי מוקשים ומסתייעים בחיפוי ארטילרי ואווירי כדי לגשר על תעלת הנ"ט ולאפשר פריצה של חטיבות השריון מערבה לכיוון הירדן והכינרת.

מח"ט 188, שהחליף את אלוף הפיקוד בחפ"ק הפיקודי בנפח, הורה לשני גדודי הטנקים שנערכו לאורך קו המוצבים - הגדודים 74 בצפון החזית ו-53 בדרומה - לתפוס עמדות ולפגוע בסורים על-פי התוכניות שנקבעו מראש.

המאמץ הסורי בצפון, במרחב המוצבים 104 ו-105, החל להסתמן באותו שלב כמאמץ המסוכן ביותר, ולכן החליט מח"ט 188 להניע לאיזור את פלוגת העתודה, פלוגה ב' מגדוד 53. זו נכנסה לקו דרך אוכף הר ורדה-הר כרמים ובשעה 14:45 יצרה מגע עם אגף הכוח הסורי ועצרה את ההתקפה.¹⁹

הדיווחים שהגיעו לחמ"ל הפיקודי בנפח בנוגע למאמצי האויב בגזרה הצפונית הובילו להפעלת העתודה הפיקודית - חטיבה 7. על כך העיד קמ"ן 188, משה

משתמע שמדובר במלחמה ממש, נושמת יחד עם הפקודה לקידום חטיבה 7, שהיא העתודה הפיקודית היחידה.²¹ ועדת אגרנט עסקה רבות בסוגיית ההפעלה של חטיבה 7 – עתודת הפיקוד – סמוך לפתיחת הקרבות. בשתי שאלות היסוד להפעלת העתודה – סמכות ההפעלה ועיתוי ההפעלה – מצאה הוועדה במסקנותיה "חריגה מתורת הקרב והפיקוד".²² רבות כבר נאמר ונכתב בסוגיית הפעלתה של חטיבה 7. אולם גם כיום חשוב להבהיר את

צורֶיך: "בין 104 ל-105 אותר המאמץ שלהם... בשלב זה רצה המח"ט להזיז את חטיבה 7, מאחר שהוא מפקד הגזרה. היה קצת ברבור בקשר. מח"ט 7 לא הבין מה פתאום המח"ט שלי מזיז אותו..."²⁰

הפעלת העתודות

העתודה הפיקודית – חטיבה 7
חשיבות רבה יש לעובדה שהידיעה הראשונה, שממנה

תאג"ד (תחנות איסוף פצועים גדודית) בחזית הצפון

העובדות הקשורות להפעלת העתודה הפיקודית כדי להדגיש את הפגיעה שנגרמה ליכולתו של אלוף הפיקוד, כמפקד המערכה, להשפיע על מהלך הקרבות מרגע שהופעלה החטיבה.²³ פגיעה זו עתידה הייתה להיות ממושכת והשפיעה על קבלת ההחלטות של הרמטכ"ל במצפ"ע בנוגע לעיתוי של הפעלת העתודה המטכ"לית היחידה – אוגדה 146 – ובנוגע לחזית שאליה תופנה. ב־5 באוקטובר הועלתה חטיבה 7 לרמת-הגולן. בקבוצת הפקודות הפיקודית שנערכה באותו הלילה בפיקוד הטיל אלוף הפיקוד על מפקד חטיבה 7 להיות עתודה פיקודית ואף הגדיר לו משימות צפויות. היו שלוש אפשרויות להפעלת החטיבה:

1. הפעלת כל החטיבה בצפון, בפתחת קונייטרה.
2. הפעלת כל החטיבה בדרום, בפתחת רפיד.
3. הפעלת החטיבה בצורה מפוצלת: גדוד בגזרה הפחות מותקפת ושני גדודים בגזרה המותקפת.²⁴

על כך העיד קצין האג"ם של חטיבה 7, חגי רגב:

ביום כיפור ב־10:00 היינו בנאפה. כל מפקדי היחידות נקראו לאלוף. לנו היה תכנון מה לעשות, עם התקפות הנגד, איך עושים את זה ובאיזה צירים אנחנו מתגברים. זה נעשה לאור קבוצת הפקודות של בן-שהם.²⁵

וכפי שמסר מח"ט 7 בעדותו במסגרת ועדת אגרנט:

סעיף 3 (של העדות) – הכוננות הייתה ליום קרב, לבלימה או לחדירה סורית. ייתכנו גם מחטפים. סעיף 23 – בשעה 10:00 ניתנה פקודת האלוף למח"טים במפקדת חטמ"ר 820 ובה נאמר על-ידי האלוף שהולכת להיות מלחמה, שעת ה"ש" 18:00 בשבת. סעיף 24 – נקבע כי חטיבה 188 אחראית לטנקים שבקו. קוימו תיאומים בין מח"ט 7 למח"ט 188 עד ראש השנה. חטיבה 7 נועדה להיערך כחטיבה עורפית בריכוזים גדודיים במרחב נאפה-ואסט, והיא מיועדת להיות כוח התקפות נגד.²⁶

בפועל, 40 דקות בלבד לאחר תחילת הקרבות הופעלה חטיבה 7, חטיבת העתודה היחידה של פיקוד הצפון לגזרה הצפונית. עדותו של המח"ט:

בבונקר חדר המלחמה הייתה אנדרלמוסיה לא נורמלית. לא אגזים אם אומר שהיו שם כ־200 איש – מפקדים, חיילים, חיילות וכל מיני פונקציונרים. באותו אולם התמקמו החפ"קים של הפיקוד, של החטיבה המרחבית, של חטיבת ברק וגם ניצנים ראשונים של האוגדה [36]. בן-שהם, מח"ט ברק, ניהל את העניינים כפי שנוהלו אז ימי קרב ברמת-הגולן. ידעתי שלהגיע לבן-שהם זה עניין של 10 דקות לפחות ואמרתי בליבי: "פאק אוף". הודעתי בצעקה לקצין האג"ם הפיקודי שאני חוזר לנגמ"ש ומתקדם עם החטיבה לקונייטרה.²⁷

רק לאחר שהחל לנוע עם כוחותיו, הודיע על כך

מח"ט 7 לקצין האג"ם של הפיקוד. בעדותו בוועדת אגרנט אמר קצין האג"ם כי אישר את פעולתו של מח"ט 7. נימוקו לכך היה:

מה שברור לי שאם הסורים יתקפו, תמיד יהיה המאמץ העיקרי שלהם 107... אחר כך התברר מדיווח של נפשי, מג"ד 74, שמתקרבים טנקי גישור... לתעלת הנ"ט מצפון ל-107. כיוון שהיה צריך להחליט שזה המאמץ העיקרי, דיברתי עם יאנוש...²⁸

יש עדויות נוספות של קציני מטה בחטיבה ובאוגדה, המחזקות את התיאור הזה של השתלשלות האירועים, שהובילה להפעלת העתודה הפיקודית כבר בשעה הראשונה למערכה. אילן סער, קמ"ן החטיבה:

כשהחלו ההפגזות בתחילת המלחמה, יצא יאנוש לחפ"ק וריכז אליו את המטה. הוא שאל אותי: קמ"ן מה עושים? אמרתי לו: מח"ט, אני מציע לקדם כוחות ל"בוסטר". אז עוד לא ידענו מה קורה בשטח, ואכן הוא נתן פקודה לקהלני לרוץ לבוסטר. בגדוד 82 הוא לא נגע; הוא השאיר אותו בסינדיאנה.²⁹

שלמה באום, קצין האג"ם של אוגדה 36: יאנוש היה צריך להתמקם עם חטיבתו מאחור כשפרצה המלחמה, כדי שהפיקוד יפעיל אותו לפי שיקוליו אחרי שיאותרו המאמצים העיקריים של הסורים. אבל יאנוש אמר "פאק אוף" ורץ לגזרה הצפונית עוד בשלב הארטילריה הסורית.³⁰

כשהגיע לגזרה הצפונית, ערך מח"ט 7 את כוחותיו בפריסה שתאפשר לו להיות מוכן לצאת להתקפה. הוא לא חבר לגדוד 74 שהיה ערוך שם ולא הכפיף אותו אליו עד שעות הערב.³¹ רק לאחר כמעט יממה של לחימה הבין המח"ט כי הדרך שבה הוא מפרש את המציאות שגויה, וכי זה אינו עוד "יום קרב", אלא מלחמה. כמו אחרים גם הוא הופתע כאשר החלה המלחמה, ויותר מכך כאשר הסורים לא הפסיקו את ניסיונות ההתקפה שלהם גם בלילה, בניגוד להערכות הישנות שקבעו – על סמך ניסיון העבר – שהסורים נלחמים רק בשעות האור ונכנסים להפוגה לקראת הלילה.³²

ההעברה החפוזה של חטיבה 7 לגזרה הצפונית ומיעוט פעילותה ביום הראשון למלחמה בולטים במיוחד נוכח פועלו של גדוד 74 שעמד בהצלחה בכוחות עצמו מול ההתקפה הסורית בגזרה הצפונית, גרם לסורים אבדות כבדות ולא איפשר לפרוץ לשטחנו. הוא לא היה זקוק לתגבור עד ליום ראשון בבוקר, עת הטילו הסורים למערכה את חטיבות השריון של דיוויזיה 7 – חטיבת הטנקים 78 והחטיבה הממוכנת 121.³³

גם בעדותו בפני ועדת אגרנט טען מח"ט 7 כי עד כמה שהוא זוכר לא היו עליו התקפות מוחצות עד למחרת בבוקר.³⁴

זאת, בניגוד לעדותו של קצין האג"ם הפיקודי בפני הוועדה: "אילו עשיתי זאת (שליחת חטיבה 7 לגזרה

הצפונית) באיחור של שעה, היינו מפסידים את רמת הגולן.³⁵

הפעלת העתודה הפיקודית יצרה שרשרת של עובדות, שהיו להן השלכות אופרטיביות מיידיות:

1. קביעת יחסי הכוחות בין שתי הגזרות, וזאת עוד לפני שנתבררה תמונת המצב.
2. פגיעה ביכולתו של הפיקוד לממש יוזמה אפקטיבית נגד מהלכי הסורים.
3. השארת היוזמה בידי התוקף. ברגע שהעתודה הוצאה מידי המפקדה המערכתית, נלקחה ממנה למעשה היכולת ליזום מהלכים. היכולת הזאת עתידה הייתה לחזור לידיה רק עם הגעת עוצבות המילואים. כתוצאה מכך נותר הפיקוד תלוי במהירות הגיוס של הכוחות האלה ובהחלטת הרמטכ"ל בנוגע לאופן הפעלתה של עתודת המטכ"ל.
4. שלילת היכולת לנצל הזדמנויות.

אלוף הפיקוד משוכנע גם כיום כי בסוגיית העתודה הפיקודית כמות הכוחות הייתה הבעיה העיקרית שהשפיעה על אופן ניהול המערכה ביממה הראשונה: **...באשר לזיכרון על פיצול הכוחות – המאמץ הסורי העיקרי היה בדרום, ואילו הכוח שלנו היה גדול יותר בגזרה הצפונית של חטיבה 7. מדובר פה במספרים קטנים מאוד של טנקים. אם היה ההפך, היו הכוחות הסוריים עוברים גם את יאנוש, שכן באזור הדרומי שלו הם הגיעו עד נפח. לא היה לנו פשוט מספיק כוח לבלום הפרצות... בשלב זה הבעיה הייתה כיצד לסתום פרצות...³⁶**

הלחימה בגזרה הדרומית

הפעלת גדוד 53

הסורים ריכזו מאמץ בגזרה הדרומית. בין כודנה לתל א-סקי תקפו – בדרג הדיוויזיוני הראשון – שלוש חטיבות חי"ר מתוגברות בטנקים, ובעקבותיהן, בדרג השני, נעו שלוש חטיבות טנקים וחטיבה ממוכנת. מול הסד"כ הזה ניצבו בקו שלוש פלוגות הטנקים של גדוד 53, ששתיים מהן היו פרוסות לאורך קו המוצבים. הפלוגה השלישית, שנועדה להיות פלוגת עתודה, הוכנסה אף היא לקו, במרחב ג'וחדר, כדי לסתום פרצות. משעה 16:00 הופעל בגזרה הדרומית גדוד 82 של חטיבה 7, שהיה גדוד העתודה של חטיבה 188.

הפעלת גדוד 82

על-פי הסיכום בין מח"ט 7 למח"ט 188 הוכפף גדוד 82 של חטיבה 7 לחטיבה 188 כגדוד עתודה בגזרה הדרומית. 37 (מסיבה לא ברורה לא הודיעו על כך למג"ד 82!) עד הפתיחה באש לא נערכה כל קבוצת פקודות חטיבתית מסודרת, שבמסגרתה הוטלו על הגדוד משימות ברורות, למעט התדריך הכללי של מח"ט 7, שניתן בסביבות השעה 10:00 ביום פרוץ המלחמה, 6 באוקטובר. קבוצת הפקודות הסדורה שתוכננה לשעה 16:00 – בהסתמך על המידע שלפיו צפויה המלחמה להיפתח בשעה 18:00 – לא התקיימה, כמובן. כ-20 דקות לאחר שפרצה המלחמה, שבמהלכן היה הגדוד בהמתנה ובכוננות לנוע למרחב סינדיאנה, שמע

מג"ד 82 את מח"ט 188 פונה למח"ט 7 ברשת המבצעים של חטיבה 7 ומורה לו להניע את גדוד 82 לח'ושניה. למח"ט 7 לא הייתה ברורה כפיפות החטיבה למח"ט 188 ולכן הפנה אותו לחפ"ק הפיקודי שיורה לו מה לעשות. לאחר כ-10 דקות הורה קצין האג"ם הפיקודי למג"ד 82 לנוע ולהתייבב בצומת ח'ושניה. לא ניתנה למג"ד כל פקודה בנוגע לכפיפותו המבצעית של הגדוד, והמג"ד הבין שהוא משמש כוח התקפות נגד בגזרה הדרומית תחת פיקודה של חטיבה 7.

במשך שלוש השעות מתחילת תנועתו של הגדוד מסינדיאנה למרחב ח'ושניה קיבל המג"ד פקודות שונות, לעיתים סותרות, בנוגע למשימות הגדוד ולמיקום הנדרש של שלוש פלוגותיו.

את הפקודות נתן לגדוד מח"ט 188 באופן ישיר או באמצעות מח"ט 7 או באמצעות קצין האג"ם הפיקודי, ובמקרה אחד לפחות נעשה הדבר ללא ידיעת מח"ט 188, שהיה מפקד הגזרה. העיד על כך המג"ד: "היום אני מניח שפקודתו של אורי שמחוני (קצין האג"ם של הפיקוד) להיזי את שתי הפלוגות שלי לא הייתה ידועה לבן-שהם (מח"ט 188), אם בן-שהם היה יודע, זה לא היה קורה..."³⁸ הגדוד הופעל אפוא בפיצול, וכל פלוגה נשלחה למשימה אחרת. תפיסת הלחימה, שקבעה הגנה על הקו הקדמי – שהוגדר כ"קו העצירה" – חייבה להכניס את הטנקים לקו ולסתום פרצות כדי למנוע מהאויב בכל מחיר הצלחה כלשהי. כך פורק גדוד טנקים ליחידות משנה, ופלוגותיו נעו ממקום למקום ברחבי הגזרה הדרומית בהתאם לפקודות סותרות של כמה מפקדים, שהיו ממוקדים כל אחד בגזרת פריצה אחרת, תוך שהן חולפות זו על פני זו. גדוד הטנקים, שעיקר כוחו ביכולתו לרכז במהירות את עוצמת האש שלו במקום הדרוש, פורק לרסיסי כוח ואיבד את האפקט הגלום בו כאגרוף כוח כמו גם את יכולתו לשמש עתודה גזרתית. בסביבות השעה 19:00 פנה אלוף הפיקוד למח"ט 188 ברשת המבצעים של החטיבה, "טופי", והודיע לו את הדברים הבאים:

אלוף הפיקוד למח"ט: כאן 92, יש לנו דיווח שהם עולים על 116 (מוצב), עבור.

המח"ט: כאן 20, בציר "מחזה" (ציר הנפט) יש קריסה. אני החזרתי ואני מייצב קו ב"טיפה-מחזה" [צומת ג'וחדר], ו-17 (ארטילריה) יורד על "מחזה". עבור.

האלוף למח"ט: המוצב מודיע שעולים עליו, עולים עליו. עבור.

המח"ט: רות, אבל אין לי, כרגע זה כל מה שיש לי פה במקום הזה...

האלוף למח"ט: כאן 92. לעשות כל מאמץ שהמוצב לא ייפול. עבור.

יש לשים לב לכך שהמח"ט קיבל דיווח מהאלוף על מוצב בגזרתו ששרוי במצוקה. היעדר מסגרת לאיסוף מידע וליצירתה של תמונת מצב והיעדר קשר ישיר של מפקדת החטיבה עם מוצבי החי"ר שבגזרה (שהיו כפופים למח"ט מתוקף היותו מפקד הגזרה) היו חלק מהגורמים לכך

שלמח"ט לא הייתה בעצם תמונת מצב אמיתית על הנעשה בגזרתו. אף שהמח"ט היה מפקד הגזרה, הוא ראה את עצמו מפקד של הטנקים בלבד! החי"ר במוצבים ובתצפיות לא הופיע כלל ברשת המבצעים החטיבתית "טופי", ואת המידע על הפריצה הסורית ב־116 קיבל המח"ט מאלוף הפיקוד שנכנס לרשת החטיבתית!

באותה נקודת זמן עמדו תחת פיקודו של מח"ט 188 שלוש הפלוגות של גדוד 82, שנעו במפוצל בגזרה. נשאלת השאלה מדוע סבר המח"ט שלא היה לו כוח זמין כדי לסייע למוצב 116. על־פי קמ"ן החטיבה, הייתה תודעת המח"ט מרוכזת באותו שלב במה שהתרחש בציר הנפט. מג"ד 53, שהיה אחראי על הגזרה הזאת, העסיק את הרשת החטיבתית בדרישות רבות לסיוע ארטילרי נוכח הפריצה בגזרתו. נראה כי מרגע שהמחלקה של פלוגה ו' מגדוד 74, שלחמה במרחב המוצבים 116–117, הפסיקה לדרוש סיוע, נפגעה, ונותק הקשר איתה, הגזרה הזאת פשוט נשכחה מתודעת המח"ט. הפער בנוגע לתמונת המצב במרחב 116–117 הלך והחריף אצל המח"ט ככל שירד הלילה.

בסביבות השעה 19:00 הגיעה למרחב תל פזרה-תל פרס פלוגה א' של גדוד 82 בפיקודו של המג"ד. הפלוגה נכנסה לקרב עם טנקים סוריים שפרצו ממדרום למוצב 111 ופגעה בכ־20 כלי רק"ם סוריים. הדיווח על כך יצר תחושה אצל המח"ט שגזרת 111 נמצאת תחת שליטה. המח"ט, שבנה את תמונת המצב שלו בגזרה הזאת בעיקר על דיווחי מג"ד 82, קיבל בעצם תמונת מצב מעוותת, שכן למג"ד 82 חסר היה היתרון היחסי של כוח מגן – הכרת השטח, המאפשרת לו ראייה כוללת של המצב בגזרתו. לכן התקשה המח"ט לקבל את מציאות שדה הקרב, כשזו התבררה לפיקוד בנפח והועברה לו על־ידי קצין האג"ם הפיקודי בסביבות השעה 21:00.

קצין אג"ם פיקוד למח"ט 188: כאן 82. הם מדווחים כל הזמן שצומת כביש-פלא (צומת משתא) שמאחוריך בידיהם. האם זה ייתכן? עבור.
מח"ט לקצין אג"ם פיקודי: שלילי. שים לב, יש לי מגע עם אותם החברה שמתכוונים ללכת לכביש-פלא באזור טרויה בצפון, באזור צומת טרויה-רשת (סמוך לתל פזרה). כנראה שהם התבלבלו בצומת (!?)³⁹

חטיבה משורינת סורית מלאה (חטיבה 51) חצתה את הגבול עם חשכה ממדרום למוצב 111 כשהיא נעה בארבעה טורים ועברה בין שתי פלוגות של גדוד 82 – פלוגה א' על ציר "רשת" ופלוגה ב' ב־111 – בלי שאיש הבחין בה! החטיבה נערכה בח'ושניה בשעה 21:00 וחסמה את צומת משתא ב־21:30!

הרחק מתודעתו של המח"ט, במרחב של מוצב – 116-תל א־סקי, פרצה חטיבה ממוכנת סורית והגיעה ללא כל התנגדות לתל א־סקי.

באותה העת, במרחב ג'וחדר, מצפון ומדרום לציר הנפט – גזרתו של גדוד 53 – פרצו שני גדודי טנקים סוריים מחטיבה 46 והגיעו עד חצות בשני ראשי חץ עד לתל פרס ומדרום לג'וחדר.

כיצד צבר מח"ט 188 את המידע על מנת לקבל החלטות?

עדות קמ"ן 188, משה צוריק, בפני ועדת נבו:

שאלה: תגיד לי, היה לכם קשר גם עם המוצבים? ידעתם בדיוק על תנועות של טנקים שלהם, מה מתנהל? משה: לא.

שאלה: מאיפה האינפורמציה?

משה: מהטנקים שניהלו את הקרב... ביום התצפיות העבירו. אבל סך הכול הטנקים. אנחנו היינו על הרשתות של הטנקים, עלינו על הרשתות הפלוגתיות מנפח. והשליטה היא לא נורמלית. מייד ידענו מה קורה.⁴⁰

חיזוק לעדות הזאת של קמ"ן 188 נתן קצין האג"ם הפיקודי:

הוא (המח"ט) ישב עם האוזניות ועם חמישה מכשירי קשר ודיבר עם כל הפלוגות.⁴¹

למח"ט לא היה כלל קשר עם מוצבי החי"ר בגזרתו. את הדיווחים שלהם הוא קיבל באמצעות רץ מהחמ"ל של חטיבה 820 שהיה צמוד אליו. על כך העיד מח"ט 820:

שיטת העבודה הייתה: מח"ט 188 ואני יושבים אחד ליד השני. יותר מאוחר הגיע האלוף רפול (רפאל איתן, מפקד אוגדת המילואים 36), כאשר כל הזמן האינפורמציה שמועברת מהמוצבים מייד נמסרת למישהו שיושב בחדר השני, שמנהל את קרב הבלימה עם הטנקים.⁴²

תהליך של הערכת מצב במפקדות בעת ניהול קרב צריך לאפשר למפקד לקבל החלטות נכונות המבוססות על נתונים מדויקים ובדוקים ככל האפשר. כתוצאה מאי־היכולת לקלוט נתונים רבים בחפ"ק הפיקודי בנפח – משום שהוא היה בנוי לניהול "יום קרב" ולא לניהול מלחמת הגנה – נוצרה "התפוצצות אינפורמציה", ולא ניתן היה לקלוט את כל הנתונים שזרמו בריזמנית לחפ"ק, לסננם ולעבדם.

כתוצאה מעבודת מטה לא מסודרת במפקדות השונות הופעלה חטיבת העתודה בזמן ובכיוון הלא נכונים, ואילו גדוד 82 וגדוד 71 הופעלו בצורה לא מושכלת.

בשל כך הוחמצו הזדמנויות, שהמכריעות שבהן היו ב־6 באוקטובר בשעות אחרי הצהריים והערב. הזדמנות נוספת שהוחמצה הייתה בבוקר ה־7 באוקטובר, במהלך "החלון" שבין גל ההתקפה הסורי הראשון להפעלת הדרג המטכ"לי השני שלהם, שהיה מורכב מדיוויזיית השריון 1.

לפחות בשתיים מההזדמנויות האלה ניתן היה לרכז כוחות, שהיו בנמצא, ולפתח התקפות שינתקו את קווי המתקפה הארוכים של הסורים ובכך להכילם ולהשמיד את הכוחות שחדרו.

בריאיון לביטאון חיל השריון במלאות 25 שנה

למלחמה אמר מח"ט 7: "כמח"טים של הקו – בצפון ובדרום – לא פעלנו על-פי חשיבה אסטרטגית מסודרת, אלא בשליפות".

ציטוט של הוראה שנתן מח"ט 188 ברשת המבצעים החטיבתית "טופי" ממחיש את הטענה הזאת של מח"ט 7: 22 כאן 20, כל כלי, כל קדקוד שמגיע צריך לקבל אותו, להכניס אותו פנימה, סוף".⁴³

ניהול המערכה בחמ"ל הפיקוד ובמצפ"ע

עד לסופו של היום הראשון למלחמה התנהלה הלחימה בדפוסים שתאמו את הגדרת ה"מטרה" כפי שנוסחה לפני המלחמה. ביומן של חמ"ל הפיקוד נרשמה בשעה 20:05 הוראת האלוף: "יש לעשות מאמץ לעצור כל התקפה ולו הקטנה ביותר כעת".⁴⁴

בסביבות השעה 01:00 הכפיף אלוף הפיקוד את חזית רמת-הגולן למפקד אוגדה 36. כוונת הפיקוד הייתה, לאור פקודות המצפ"ע, להתרכז בייצוב קו הגנה נוסף ממזרח לירדן ולכינרת ובהטלת עתודות המילואים למערכה. על הוראות אלוף הפיקוד לפני שעבר לחמ"ל בהר כנען העיד קמ"ן 188:

לפני זה (דילוג החפ"ק הפיקודי) האלוף אמר לא לתת לסורים לעבור אפילו מילימטר אחד את קו הגבול, להישאר, לא לאפשר להם לעבור את הקו הסגול – זה למעשה מה שהנחה את כולם. גם בסיוור קו וגם בפעם האחרונה בצהריים, ביום כיפור, כשהוא נפגש עם [המח"טים], הוא אמר לא לתת להם לעבור את הקו הסגול. זה נגד את התפיסה בשטח.

שאלה: מה זאת אומרת נגד את התפיסה בשטח? תשובה: כמות גדולה של טנקים עברה את הטנקים הבודדים שהיו פרוסים. מה שקרה שהפכו את הטנקים לתותחי נ"ט (מקובעים לקו) במקום לקחת ולרכז עוצמה ושהעוצבה תעבוד כעוצבה בהתאם לכל הפקודות.⁴⁵

השינוי התפיסתי במצפ"ע

ב־6 באוקטובר בשעה 22:00, לאחר סקירת המצב בחזית הצפון, אמר הרמטכ"ל:

אם לסיים בהערכה – הרי זה בדיוק כמו שכתוב בספרים. כשנמצאים בהגנה – האויב תוקף ובולמים, עד שגומרים לבלום ומרכזים כוח ותוקפים. אנו מכירים זאת מזמן מספרים, אבל לא התנסינו בזה. זו הפעם הראשונה שאנו מתנסים בזה. זה תענוג קטן, כי צריך לבלום ולספוג ולרכז כוחות ורק אחר כך לעבור למתקפה.⁴⁶

בלילה שבין ה־6 ל־7 באוקטובר התגבשה בפיקוד הצפון ובמטכ"ל תמונה קודרת של אובדן הגזרה הדרומית. בשעה 02:55 ביקש אלוף פיקוד הצפון לשוחח עם הרמטכ"ל על הלחץ הסורי בגזרה הדרומית. הרמטכ"ל ישן באותה עת, והאלוף דיבר עם ראש אג"ם. בשיחה ביקש האלוף סיוע אווירי לאזור עם בוקר.⁴⁷ בשעה 03:02 הורה המצפ"ע לפיקוד הצפון לפנות

את יישובי דרום הרמה, לאחר שנודע לו על ההוראה שנתן פיקוד צפון בשעה 03:00 לבצע את הפינוי הזה וכן נוכח הידיעות בדבר הימצאותם של טנקים סוריים רבים במרחב רפיד-ח'ושניה.⁴⁸

בשעה 03:51 דיווח אלוף הפיקוד לרמטכ"ל בטלפון על הנעשה ברמת-הגולן.⁴⁹ האלוף הגדיר את המצב כ"לא טוב" והסביר כי בגזרה הדרומית נמשכה חדירת הטנקים הסוריים למרחב רפיד-ח'ושניה, וצפונה משם הגיעו הסורים לאזור מוצב 110, "והם על הכביש". האלוף ציין עוד כי ניתנה הוראה לפנות את כל הגברים מהיישובים, וכי בכמה מוצבים "נשארו אנשינו בעורף האויב, וספק אם אפשר יהיה לפנותם". עוד דיווח כי מאחר שחטיבה 1 לא תוכל לכבוש את החרמון באותו לילה, יוטל עליה לתפוס את הצירים ברמת-הגולן תוך שימת דגש על פתחיהם כדי למנוע "שטיפה סורית".⁵⁰ לבסוף הביע האלוף את דעתו כי "קרב שחיקה רק יגמור יותר טנקים", ו"אם לא יתקבל סיוע מסיבי בבוקר, עלול המצב להיות חמור". לפיכך שאל האלוף את הרמטכ"ל בנוגע להפניית אוגדה 146 לחזית הצפון. בתגובה אמר הרמטכ"ל: "יש לפנות לפני אור ראשון מוצבים שיש סכנה שיישארו מכותרים ולנסות לייצב קו אפילו על חשבון ויתורים על שטח". כן אישר הרמטכ"ל את התוכנית להפעלת חטיבה 1.⁵¹

הדו"שיח הזה, המצטרף לתמונה העולה מיומני החמ"ל ומרשתות הקשר, חשוב משני טעמים. האחד, נראה כי אלוף פיקוד הצפון, על פי דיווחו לרמטכ"ל, למעשה ויתר על המערכה בגזרה הדרומית (למעט הפעלת חיל האוויר) והחליט להתרכז בהגנה על הגזרה הצפונית ובמניעת התפשטות הכוחות הסוריים מערבה, לעבר הכינרת.

הטעם השני הוא ההתפכחות החלקית מהתפיסות ומעיוותי תורת ההגנה ששררו לפני המערכה. לדוגמה, הפקודות החדשות לכוחות החי"ר להגנה על מוצאי הצירים. אולם ההתפכחות הזאת באה, כאשר היוזמה הייתה בידי הסורים ותוך היגררות ותגובה על פעולותיהם. משום שהסורים חצו את הגבול – "קו העצירה" – וחדרו למרחב העורף האסטרטגי של צה"ל, נאלץ הרמטכ"ל, הפעם בהתאם לתו"ל, לשנות את הערכת המצב במטכ"ל בנוגע לעדיפות בסיוע האווירי לחזית הצפון ולהפניית המאמץ המטכ"לי בכללותו לחזית הזאת. תורת הלחימה קובעת כי כאשר נפרץ קו העצירה, יש לשנות את המשימה של הכוח המגן. בנקודת השבר הזאת, כאשר התברר שכוחות סוריים מצויים במרכז רמת-הגולן ובדרומה, אירע המהפך התפיסתי. בספרו "הכרעה" כותב אבי קובר על השבירה התודעתית הזאת:

ההתפתחויות החמורות... הכניסו לפחות שני קברניטים מרכזיים ישראלים – האחד מדיני (שר הביטחון) והשני צבאי (אלוף פיקוד) – לתחושה סובייקטיבית לפיה תהליך ההכרעה הגיע לשלב... שבו נמצאת ישראל במצב חמור, הטומן בחובו פוטנציאל של אי-הפיכות. ב־7 באוקטובר בבוקר, בחפ"ק פיקוד הצפון,

התייעצות בחמ"ל (חדר המלחמה) בפיקוד הצפון. בין המשתתפים: בר-לב, מוטי הוד, יצחק חופי

שהאויב תוקף, והוא מנסה לבלום ברוח תפיסת ההגנה ששררה בתקופתו, לא נותר לו אלא להצטרף לקרבות בציר הנפט כטנק לוחם, כאחרון הלוחמים, ושם ייפול בקרב עם הסמח"ט שלו ועם קצין האג"ם החטיבתי. לאחר כ-28 שעות, ביום ראשון, 7 באוקטובר 1973, בשעות אחרי-הצהריים המאוחרות, עלה בידי כוחות הפיקוד להכיל את המתקפה הסורית. מאותו שלב התהפך גלגל המלחמה. כוחות המילואים של הפיקוד הלכו והתעצמו והחל שלב התקפות-הנגד בקרב ההגנה. הלחימה הפכה להיות מאורגנת יותר, מערכות הפיקוד והשליטה, שקרסו בתחילת המתקפה הסורית, שבו לתפקד, והסורים נכנסו למגננה. בנקודה הזאת אני מסיים את ניתוח מהלכי הקרבות, את הצגתה של תמונת המצב ואת האופן שבו התקבלו ההחלטות ברמות השונות בנוגע לחזית הצפון.⁵⁴ להלן אנסה לעמוד על התהליכים שהובילו למצב הבעייתי שהשתקף ביום הלחימה הראשון בחזית הצפון.

"היעלמותה" של תורת ההגנה מאימוני צה"ל

בספרו "קללת הכלים השבורים", כותב עמנואל ולד:

הישגיו של צה"ל במבצע קדש ובמלחמת ששת הימים הושגו בצורת לחימה התקפית ובין היתר הניבו שפע של כבוד ויוקרה לפיקוד הצבאי הבכיר. להנ"ל הייתה השפעה מצטברת של הזנחת טיפוחה של תורת ההגנה בצה"ל – אם לא לכיוון התגבשות סלידה מובהקת של מפקדים לעסוק בה. הזנחת העיסוק בצורת הלחימה ההגנתית לאורך זמן פגעה במיומנות המקצועית הצבאית של מפקדים בכל הרמות והובילה אותם לפתח אלתורים אד הוק ולהמציא מיני "פנטזים" מפוקפקים של הגנה.⁵⁵

גילה אלוף הפיקוד פסימיות באשר לכושרו של צה"ל לעצור את המתקפה הסורית, ולדעתו היו שותפים מפקד האוגדה, האלוף דן לנר, ועוזרו של אלוף הפיקוד, תא"ל (מיל') ישכה שדמי. לנר אמר: "הלחימה בדרום (בגזרה הדרומית של רמת-הגולן) נפסקה, ואנחנו הפסדנו. אין לנו במה לעצור אותם". שר הביטחון ספג את האווירה הפסימית הזאת בביקורו בחפ"ק הפיקוד בשעות הבוקר ונמלא תחושה כי קיומה של מדינת ישראל תלוי בתוצאות הלחימה ברמת-הגולן.⁵²

וכיצד ראה מח"ט 188 את המערכה ביום ראשון בבוקר? העדות האחרונה על תפיסתו את הקרב לפני נופלו במערכה נחרטה אצל קמ"ן החטיבה, שהיה צמוד אליו לאורך כל הלחימה:

הכוח היחיד שיש זה הכוח שנלחם על ציר הנפט. אני, כמפקד עוצבה, מפקד, לתת פקודות אין לי למי לתת. (הבנו שאין כוחות יותר ברמת-הגולן). הוא אמר: מה שאנחנו צריכים לעשות עכשיו, התפקיד שלנו לא חשוב – לבלום עד שיגיעו המילואים. זה התפקיד שלנו – וזה בשיניים נחזיק. זה מה שהוא ניסה גם להסביר לחבר'ה בקשר. סה"כ היה קשה. להחזיק מעמד עד שהחבר'ה יגיעו. הוא אמר ל[מג"ד 53]... אמר לו: תשמע, נחזיק מעמד עד הבוקר שיגיעו החבר'ה – את שלנו עשינו.⁵³

הטרגיות שבמצבו של מח"ט 188 ניכרת גם במרחק השנים. המח"ט אינו יכול להשפיע, לשנות או להוסיף דבר כדי לבלום את ההתקפה הסורית. למרות כל מה שעשה אין להחלטותיו השפעה על מהלכי האויב. מאחר

תו"ל ההגנה – לא נבנה באופן לוגי כדי לתת מענה מערכתית להנחה שפריצה לעומק אכן תתרחש. יתרה מזאת, הערכת המצב של פיקוד הצפון, שאושרה על-ידי המטכ"ל, החלה תודעתית ופיזית משלב המתקפה. תוכנית המגננה הייתה, כפי שכבר צוין, קווית-קשיחה ומנעה כל התלבטות בנוגע לשלוש שאלות מרכזיות, שכל כוח מגן חייב לשאול את עצמו: את מה מחזיקים? על מה לא מגינים? לאן מתעלים את האויב כדי לשחוק את כוחו? לעומת זאת יצרה התוכנית דפוס של הפעלה מכנית ואינסטינקטיבית של כוחות לסתימת פרצות באמצעות העתודות הגזרתיות ובאמצעות כוחות המילואים שהצטרפו לקרבות במטרה לעמוד במטרה שהוגדרה על-ידי המטכ"ל ובשיטת הלחימה שהכתיב הפיקוד.

יתר על כן, הערכת מצב לקראת קרב הגנה חייבת להישען על בקיאות ועל מומחיות בתורת ההגנה. כלומר, אם התהליך המחשבתי, המנתח את המצב על-פי תורת ההגנה, אינו מתבצע, אזי הערכת המצב להגנה אינה "לא טובה", כהגדרת כותבי דו"ח ועדת אגרנט, אלא זו כלל אינה הערכת מצב למגננה או להגנה. הערכת המצב של המגן חייבת לנוע בהליך מחשבתי הפוך מהערכת המצב של התוקף.

כלומר, היא מתחילה בניתוח השטח ("הקרקע") שעליו רוצים להגן ובדיון בשאלה מהם הנכסים החיוניים, שאותם יש לשלול מהתוקף כדי לעמוד במשימת ההגנה. קו המחשבה הזה מוביל בסופו של התהליך אל האויב: מטרותיו, יעדיו וריכוזי מאמציו בקרב על שטח ועל זמן.

דו"ח אגרנט גם מייחס חשיבות מיוחדת להשפעתה של פעילות הבט"ש על אופן הפעלת הכוחות במתכונת של "ימי הקרב" ברמת-הגולן.⁶¹ בלא לפקפק בהשפעתה של זו על הערכת המצב של מקבלי ההחלטות עד לאלוף הפיקוד עצמו – נראה כי הפיקוד המרחבי, מתוקף תפקידו בהגנה על הגבול הצפוני, היה אחראי ליצור את ההפרדה הנדרשת שבין הערכת המצב השגרתית לפעילות הבט"ש לבין המוכנות של הכוחות מבחינת התוכניות, ההכשרה והאימונים למערכת מגננה במלחמה.

בהקשר הזה ניתן להצביע על התבטאויות של מפקדים בגדודים ובפלוגות כדי להוכיח את הטענה בדבר העדר כל הפרדה מושגית ומעשית בתפיסתם בין "יום קרב" לבין מלחמה. לדוגמה, דבריו של יאיר נפשי, מג"ד 74 במלחמה:

למדנו מה האויב יכול לעשות בשטח הזה. אז התכוננו, התכוננו והכנו את עצמנו לאפשרות שיפתח יום קרב או מלחמה כוללת, זה לא שינה לנו. וכן, המלחמה לא הפתיעה אותנו. להפך, ראינו את ההתעצמות והבנו כי בכוונתם לחמם את הגזרה, ונערכנו בהתאם. אבל היינו מוכנים לקראת יום קרב. הטנקים תודלקו וחומשו, כל העמדות סוירו, וכל צוות ידע כיצד לנוע לעמדות ביום ובלילה. ביצענו נוהלי חבירה עם המוצבים, והיה לנו קשר מצוין עימם. הטנקים מוקמו בעמדות כאלה ששלטו על נקודות התורפה שבחזית המוצבים ועל דרכי הגישה לתעלת הנ"ט.⁶²

הנחה נוספת היא שאנחנו ננהל קרב של הגנה נוקשה ולא הגנה גמישה מסיבות פוליטיות. כלומר, לא נוותר על מטר שטח, לא נעשה קרב תמרון עם השהיות, אלא קרב בלימה ממש על הקווים. כל זה מתבסס על הנחות שנשנו וחזרו עליהן כל הזמן, שניתן לקיים הגנה נוקשה ובלימה כזאת עם הכוחות הסדירים בהתבסס על עוצמת האש של הכוח האווירי. כשבאים היום ואומרים שזה לא נכון ולא על זה הייתה מושתתת התוכנית שלנו או התפיסה האופרטיבית שלנו, מתכוונים בעצם לווריאציות טכניות ולשיטה.⁵⁶

את דיון המטכ"ל, שנערך ב-2 בספטמבר 1968 על התוכנית הרב-שנתית "גושן", סיכם הרמטכ"ל חיים בר-לב במילים האלה:

לשאלה איזו מלחמה – אני חושב שיש לנו טעות אופטית אם אנחנו נתפסים לאיזו קונספציה הגנתית, כי בסופו של דבר מאז ומתמיד אמרנו: אנחנו נבלום את התקפת האויב ונעביר את המלחמה אל אדמתו. מטרות המלחמה יכולות להיות הכול שבין שמירה על הקיים כמינימום לבין השגת שלום ואפילו שלום כפוי... דבר אחד ברור: אנחנו צריכים להיות מוכנים למלחמה שבה נצטרך אולי להגיע לבירות ערב... צה"ל צריך להיות מוכן ובנוי למהלך מקסימלי.⁵⁷

על השניות הפנימית, שממנה סבלה תפיסת הביטחון הישראלית לאחר מלחמת ששת הימים, כתב פרופ' סטיוארט כהן: "ברמת האסטרטגיה רבתי זו מדיניות הגנתית ביסודה, שנועדה לשמור על הסטטוס קוו. אולם ברמה המבצעית מתאפיינת מדיניות זו בהתקפיות. מתוך הכרה בעובדה כי העדר עומק טריטוריאלי שולל את האפשרות לספוג התקפות אויב התייחסו מעצבי המדיניות של ישראל, מסורתית, אל ההתקפה הצבאית כאל האמצעי היעיל היחד להגנה אסטרטגית."⁵⁸

בהתייחסותה לתורת ההגנה מציינת ועדת אגרנט כי קובץ הלקחים והתרגילים לשנת 1973 כלל 28 לקחים מתרגילי אוגדות. רק אחד מהם עסק בהגנה: תכנון היערכות במערך בלימה לשם ניהול הגנה קשוחה תוך לחימה באמצעות כוחות ניידים בעומק מערך האויב.⁵⁹ ועדת אגרנט התייחסה לסוגיית התו"ל בחלק העוסק במגננה בפיקוד הצפון ובחנה את התפיסות שהוצגו בדיוני המטכ"ל בתקופת הכוננות "כחול לבן".⁶⁰ גם מה"ד/היסטוריה הוציאה בתחילת שנות ה-90 סקירה המבוססת על מסמכי ועדת אגרנט, שמקשרת בין התפיסות שרווחו בצה"ל ב-1973 לבין תורת ההגנה או ליתר דיוק שבוחנת את המרחק בין תורת ההגנה לבין תוכניות הפיקוד. אולם גם הוועדות השונות וגם כותבי הסקירה, לא חצו במסקנותיהם את המרחק הדרוש כדי להצביע על ההשפעה המרכזית שהייתה לתהליך הערכת המצב במלחמה על אופן ניהולה בפיקוד הצפון. כל תהליך הערכת המצב – שנשען, כאמור, על עיוות

הלחימה הרב-חילית

כאמור, מבנה הכוח וארגונו מושפעים מתורת הלחימה ונשענים עליה. אחד הגורמים היוצרים את האיגבור (הסינרגיה) במערכת הינו השילוב ושיתוף הפעולה בין היכולות הטקטיות השונות במערך המתמזג לבין מערכי הסיוע הקרבי והלוגיסטי.

דוקטרינת "הלם השריון"⁶³ שהוקצנה בתקופה שבין המלחמות – בהעדר ניתוח מפורט של קרבות מלחמת ששת הימים – הובילה לגישה פשטנית, שראתה בטנק את חזות הכול.⁶⁴ מזה התגבשה דוקטרינת "הטוטליות של הטנק"⁶⁵ שהגיעה לשיאה בחזית הצפון בטרם המלחמה במבצע "קיתון 10" ביוני 1970.⁶⁶ במבצע הזה השתתפו כוחות של חטיבה 188 בסד"כ של שני גדודי טנקים וגדוד הנדסה מוקטן.⁶⁷ היעדרם של כוחות חי"ר או חרמ"ש במבצע הזה ובמסגרת "מי הקרב" העתידיים לבוא ניבאו רעות על מקומו של החי"ר בלחימה בפיקוד הצפון ובצה"ל כולו. צה"ל נמנע באותה תקופה מלתפוס תוואי שטח שולטים באמצעות חי"ר מחשש שייפגעו מאש ארטילרית של האויב.

התפיסה הזאת הייתה, כמובן, בניגוד גמור לתורת הלחימה הכתובה (הספר "תורת הקרב", חלק ב', מ' 1964) ולתורת הלחימה של חש"ן (הספר "לוחמת שריון").

הזנחתו של החי"ר בתהליך בניין הכוח (העדר מיכון ומיגון מתאימים וכן מחסור בנשק נ"ט) עד למלחמת יום הכיפורים לא רק שיצרה חוסר איזון כמותי ואיכותי בינו לבין הטנקים, אלא גם ביטלה למעשה כל אפשרות להפעלה משולבת עוד בטרם החלה המערכה. עד לפרוץ המלחמה הפגינו המפקדים ברמות המטכ"ל והפיקוד חוסר הבנה בסיסית של מהות החי"ר ושל תפקידו בלחימה בהגנה ולא ידעו כיצד לשלבם עם מרכיבי לחימה טקטיים אחרים. הם נזכרו בחי"ר רק כאשר נודעו ממדיה של הפריצה הסורית בדרום הרמה. אולם אז זה היה מאוחר מדי.

מוכנות או הפתעה

בשלב הזה ראוי לשוב ולשאול האם ההפתעה היא הגורם היחיד שטרף את הקלפים של צה"ל, כפי שטוענים חלק מהחוקרים של מלחמת יום הכיפורים. הסקירה שהובאה עד כה סותרת, לדעתי, לחלוטין את הגישה הזאת. בעדותו בפני ועדת אגרנט, טען האלוף:

"אור אדום" נדלק לאחר תקריות החורף, עם התבססות צפופה של מערך טילי הנ"מ. העליתי את הנושא פעמים רבות וטענתי שהחשש הוא כי הגזרה הופכת למסוכנת ביותר, הואיל ואין עוד לסמוך על התמיכה האוטומטית של חיל האוויר. וכן... הייתה תחושה שמשהו עומד לקרות, אם כי אופי הדבר לא היה ברור. באם נבחן זאת לאור הכוחות שבשטח – הרי שלקחנו את העניין בשיא הרצינות. לאור הניסיון שבעבר הוכרזה למחרת כוננות ספיגה. רמת-הגולן נסגרה ב' 14 בספטמבר 73. מאז, למעשה, הוחל בתגבור. היינו עד למלחמה ב"טרנס" של כוננות זו או אחרת. כתוצאה מכך הגיעו הכוחות הסדירים במועד מוקדם יותר [סביבות ראש-השנה].⁶⁸

הפתעה ברמה הטקטית שונה מהפתעה ברמה

האופרטיבית, האסטרטגית והמדינית. הפעילות המבצעית ברמת-הגולן, הכוננות והעדויות על כך – כולן הצביעו שלמעשה לא הייתה הפתעה טקטית ואופרטיבית. פיקוד הצפון ראה וצילם את ההיערכות הסורית ההולכת וגוברת במהלך השבועיים שלפני המלחמה. למודיעין הפיקוד הייתה ברורה תמונת ההיערכות במלואה, ואלוף הפיקוד אף התריע בפני הרמטכ"ל על יכולתם של הסורים לעבור למתקפה כמעט באופן מיידי. כתוצאה מכך תוגבר סד"כ הפיקוד בחטיבת טנקים וביחידות ארטילריה.

שאלות המפתח הן מה היה המודיעין שעמד לרשות הפיקוד לפני המלחמה, וכיצד השפיעה הכוננות של הפיקוד על תוכניות ההגנה ועל קרב ההגנה עצמו בשלביו הראשונים. לשאלות האלה מתייחסת ועדת אגרנט:

באפריל 1973 פירסם אמ"ן מחקר לקט מודיעין מס'... בלקט זה תוארה תוכניתו של תרגיל סורי, שנושאו כיבוש רמת-הגולן. התוכנית כללה את צירי התקיפה העיקריים, איגודי כוחות ויעדים של הכוחות העיקריים.

בסופו של המסמך מודגש כי "אפשר להניח כי התוכנית שנבדקת בתרגיל היא התוכנית הבסיסית למתקפה ברמת-הגולן". ואומנם מהלכי הצבא הסורי בימי הלחימה הראשונים תאמו בדיוקנות את המתואר במסמך אמ"ן. אף על פי כן הצליחו הסורים להפתיע את כוחותינו פעמיים. לראשונה, בליל שבת הראשון, כאשר הפעילו את המאמץ העיקרי באזור כודנה-רפיד בניגוד לציפיות הפיקוד... ושנית, ביום א', בשעה שעיקר הכוחות פרצו (בגזרה הדרומית) בניגוד לציפיות הפיקוד.⁶⁹

הראיות, שלפיהן ערב מלחמת יום הכיפורים התבסס התכנון המבצעי על בלימה ראשונית של המתקפה באמצעות הכוחות הסדירים, מחלישות מאוד את הטענות כי קיים קשר בין כישלון הביצועים ביממה הראשונה לבין העדר ההתרעה. וחץ מזה, כפי שכבר צוין, ברמת-הגולן לא הופתע צה"ל, כפי שעולה גם משתי ההתבטאויות הבאות בישיבת המטה הכללי ב' 5 באוקטובר 1973.

ראש אמ"ן:

אני אמסור כמה דברים שהם די חזרה על האינפורמציה שבדיון מטכ"ל האחרון. סוריה, כזכור, נכנסה למערך חירום ב' 5 לספטמבר ותירגלה ותיכננה את כיבוש רמת-הגולן לפי תוכנית אב מסוימת שנמצאת בידיו, ונראה לנו שזו התוכנית הבסיסית לכיבוש רמת-הגולן.

הרמטכ"ל:

אם יקרה המצב הכי גרוע שאפשר, כלומר שתיפתח התקפה בלי אף מילה נוספת, אז אנו נצטרך לבלום באמצעות הכוחות הסדירים, זאת אומרת באמצעות חיל האוויר וכל הכוחות שיש לנו בקווים. לצורך זה אנו לא רק מכריזים על מצב ג', אלא גם מתגברים את הקווים על-ידי כוח סדיר שישנו בארץ.⁷⁰

גם לבטי הפיקוד העליון בקשר לתגבור מערך צה"ל בחזית רמת-הגולן שוללים את האפשרות שהייתה שם

סיכום

"כל תורת הלחימה שלנו לא נכשלה, היא פשוט לא בוצעה. לא עשו מה שנלמד. פשוט!"⁷⁶

על מעמדה של תורת ההגנה העידו המפקדים לאחר המלחמה. בעדותו בוועדת אגרנט אמר אלוף שמואל גונן (גורודיש), שהיה אלוף פיקוד דרום במלחמה ולפני כן ראש מה"ד:

את תורת הלחימה כתבו מזמן... אני לא הגעתי לכתיבת תורת לחימה... חשבתי להוסיב צוות לכתוב מחדש, לא הספקתי. מה שכן עשיתי, זה התורה של חיי היום יום.⁷⁷

ארז וינר, שחקר את ההתפתחות ואת השבר של התורה בצה"ל, כתב: "לעומת התורה הכתובה, שבה מופיעות כל צורות הקרב, וקיים איזון בין הגנה להתקפה, הרי שב'תורה שבעל פה' העיסוק הוא בהתקפה בלבד, תוך הזנחת קרב ההגנה. העיסוק היחיד בקרב ההגנה היה במונח 'ההגנה הניידת'. אך מאחר שזוהי 'תורה שבעל פה', הרי כל אחד פירש את המונח בצורה שונה."⁷⁸

אלוף פיקוד הצפון, יצחק חופי, העיד בוועדת אגרנט:

במידה שעסקנו בקרב הגנה, היה זה במסגרת המושג של הגנה ניידת שלא נכללה בתורה הכתובה ולא ברורה בדיוק משמעותה... בתקופה שהייתי ראש מה"ד חידשנו נושא שבא לידי ביטוי במלחמה בצורה חלקית... הנושא הוא הגנה ניידת... אני יודע שיש ויכוח על הטרמינולוגיה שכרוכה בכך... ניסינו להכניס תרגיל חדש שעיקרו היה ויתור על שטח ופעולה בכוחות ניידים ומשוריינים.⁷⁹
ואילו הרמטכ"ל, רב-אלוף דוד אלעזר, אמר באותו עניין:

כתפיסה שהתגבשה אצלנו בהרבה דיונים דוקטרינריים בשנים האחרונות אנו קבענו לעצמנו שיש לבלום בקו הפסקת האש, בהגנה שהיא צמודה לקווים... מבחינת שיטת הביצוע אנו עושים אותה בכוחות ניידים... אבל אנחנו שומרים על קשיחות מבחינת הווייתור הטריטוריאלי.⁸⁰

מאחר שבצה"ל לא למדו את תורת ההגנה, הרי גם באימונים לא תירגלו כיצד לנהל קרבות הגנה. על כך העיד אלוף חופי: "הנושאים שעסקנו בהם ברמה זו של תורת לחימה היו בעיקרם התקפה ולא הגנה."⁸¹
ניתוח המגננה ברמת-הגולן מתמקד לכל אורך המאמר הזה בניסיון לקשור בין ביצועי הכוחות ביממה הראשונה למלחמה לבין התרחקותו של צה"ל מתורת ההגנה המוכרת והמרתה בעיוותים ובאלתורים שונים כגון "הגנה

הפתעה אופרטיבית וטקטית. כאמור, בחזית הזאת הייתה ערנות מלאה בכל הרמות – החל מאלוף הפיקוד ועד למפקדי היחידות בשדה – לאפשרות של התקפה סורית קרובה. ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה ביקר שר הביטחון בפיקוד הצפון, ובעקבות ביקורו תוגבר הפיקוד ביחידות שריון נוספות. ב-3 באוקטובר זומנה הממשלה כדי לדון באפשרות שסוריה תתקוף ברמת-הגולן וכדי להחליט על הכוננות שיש להכריז כדי לקדם את פני הבאות. שעות אחדות לפני הפגישה ביקש שר הביטחון מהרמטכ"ל מסמך כתוב ובו עדכון של כוחות האויב הערוכים ברמת-הגולן.⁷¹ המסמך הזה, שהוכן על-ידי אמ"ן, פירט את הסד"כ הסורי במרחב החזית, ובדיעבד התברר כי היה מדויק. במרחב החזית, נכתב במסמך, ערוכים 750–850 טנקים, מתוכם 600 ברצועת ההגנה הראשונה (לעומת 250 טנקים שהיו בגזרת החזית בתקופת המתיחות במאי 1973) ויותר מ-550 קני ארטילריה, מהם 370 ברצועת ההגנה הראשונה (לעומת 180 קנים במאי). כמו כן היו פרוסות 31 סוללות טילי נ"מ במרחב שבין דמשק לחזית (לעומת שתי סוללות בלבד שהיו פרוסות במרחב הזה בראשית 1973).⁷²

ב-29 בדצמבר 1973 אמר דיין:

הנחתנו הייתה שכוחות אלה (הסדירים) יוכלו לבלום התקפה ערבית עד שיגויסו המילואים. אוכל לומר שלא הייתה אדישות או הזנחה.⁷³

הרמטכ"ל, דוד אלעזר, תיאר ב-11 ביולי 1974 את הערכת המצב שלו על יכולות הסורים ערב המלחמ:

הם מסוגלים לחדור לשטח, אבל לא לכבוש יישובים ולא את כל רמת-הגולן. הם יכולים לקחת מוצב ולהגיע עד יישוב כלשהו. אנו נהיה מסוגלים לבלום ולעצור אותם, להפעיל את חיל האוויר, להביא יותר כוחות ולהכריע את המלחמה.⁷⁴
...178 הטנקים שבצפון וחיל האוויר בכוננות עליונה ל-24 שעות... אנחנו מסודרים.⁷⁵

כך האמינו והעריכו מקבלי ההחלטות. ההערכה שרווחה בפיקוד של צה"ל ערב המלחמה הייתה כי נעשה הכול כדי לספוג מתקפה. מכאן שלא ניתן לבסס את ההלם ואת השבר בפיקוד הצפון ובמטכ"ל בליל 6–7 באוקטובר ובבוקר ה-7 באוקטובר על ההפתעה בלבד. ההתרחקות מתורת ההגנה על עקרונותיה וכלליה האוניברסליים מחד גיסא ופריצת כל המסגרות המחייבות של תורת הפיקוד והשליטה, הן בהערכת המצב והן ביצירת תאימות ואיגבור למטרה מערכתית בת השגה מאידך גיסא, הן אלה שעמדו בבסיס הביצועים הכושלים ו"השבירה" ביממה הראשונה של המלחמה בפיקוד הצפון.

קשיחה וניידת". ההתרחקות והעיוותים הובילו לכשלים נוספים, דוגמת אי־הפרדה הנדרשת בין בט"ש לבין מלחמה – מה שגרם למפקדות ולכוחות הלוחמים להתקבעות המחשבה שהאירועים יתרחשו בהתאם ל"כללי המשחק הידועים" של "ימי הקרב". מפקדת הפיקוד, המפקדה המערכתית, חייבת הייתה להבהיר את ההבדל בין "ימי הקרב" המוגבלים באופיים לבין המלחמה הטוטלית – במיוחד במגננה – על החיכוך ואי־הוודאות שבה.

המאמר גם מצביע על הקשר בין ההתרחקות מתורת ההגנה לבין השגיאות ששגה הפיקוד בהצבת המטרות ובבחירתה של שיטת הפעולה. השגיאות האלה באו לידי ביטוי בדרך שבה נערכו הכוחות, בנוהלי הקרב, בהכנות ברמות השונות ובקבלת ההחלטות תוך כדי המלחמה עצמה.

המאמר מוכיח כי הגורם המרכזי שהוביל לכשל ולהתמוטטות של מערכת המגננה בשעות הראשונות למלחמה ברמת־הגולן היה הקונספט המעוות של "הגנה קשיחה וניידת" – ניהול קרב מתוך תפיסה שמדובר ב"יום קרב" נוסף ובורותם של המפקדים בתורת ההגנה. הכשל בתפיסת ההגנה נבע, בין השאר, מהוויתור על העיסוק בתורת ההגנה והעדפה ברורה של תורת ההתקפה על "מתכונת" המוצלחים ממלחמות קדש וששת הימים. ההעדפה הזאת, שבאה לידי ביטוי בתפיסת הביטחון של ישראל, השפיעה עמוקות על בניין הכוח. כך, למשל, העדיף צה"ל את התפיסות בדבר "הלם השריון" ו"טוטליות הטנק" וויתר כמעט לגמרי על החי"ר לסוגיו ולא חיזק את הארטילריה. ההימנעות מאימונים משולבים של חי"ר ושל טנקים בתקופה שבין המלחמות באה לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים. במלחמה הזאת למד צה"ל בדרך הקשה עד כמה הרסנית הייתה התפיסה בדבר "טוטליות הטנק"⁸² הן לבניין הכוח והן להכשרתו למלחמה.

ב־10 באוקטובר 1973 ריאין מוטי קירשנבאום את מפקד אוגדה 36 ליד החפ"ק שלו בתל שיבן. הוא שאל את רפול אם זה היה הקרב הכי קשה שלו, ורפול השיב: "לי אישית אולי לא, אבל למדינת ישראל כן. זו הפעם הראשונה שאנחנו נלחמים בהגנה, וניצחנו אותם. היום אין אף סורי ברמת־הגולן".

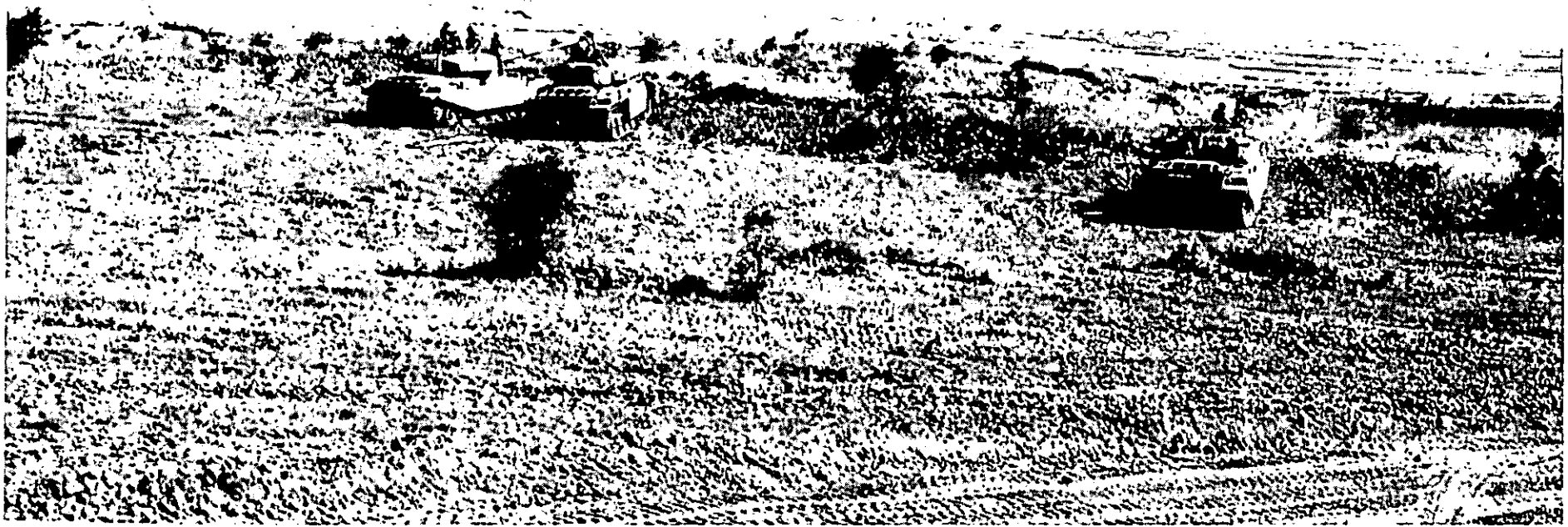
אלוף פיקוד הצפון תלה בזמנו את הכישלון בפתיחת המלחמה במחסור בכוחות וגם לאחר 25 שנה נשאר חופי נאמן לגישתו זו:

אם אני מאשים את עצמי בנושא הזה במשהו, אז על כך שלא דפקתי על השולחן על מנת לקבל כוח נוסף.⁸³

האם אכן הכמות, כדברי אלוף הפיקוד, היא זו שהכריעה?

הערות

1. היממה הראשונה הייתה במוקד המחקר של ועדת אגרנט.
2. עמנואל ולד, **קללת הכלים השבורים**, הוצאת שוקן, ירושלים ותל־אביב, 1987.
3. אורי בר־יוסף, **הצופה שנרדם – הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, הוצאת זמורה ביתן, 2001, עמ' 26–27.
4. יעקב חסדאי, **אמת בצל המלחמה**, הוצאת זמורה ביתן מודן, 1978, עמ' 10–23.
5. אורי בר־יוסף, **שם**, עמ' 20.
6. מחקרים מפורטים על הלחימה של מקצת היחידות יצאו במסגרת המחלקה להיסטוריה בצה"ל.
7. חנוך ברטוב, **דדו, 48 שנה ועוד 20 יום**, הוצאת דביר, אור־יהודה, 2002, עמ' 264–268 (מהדורה חדשה).
8. **שם**; ראו גם: שמעון גולן, "מטרות המלחמה", בתוך חגי גולן (עורך), **חקרי מלחמה**, מערכות, 2003, עמ' 100–103.
9. ולד, **שם**, עמ' 102.
10. **ברטוב**, עמ' 273–274, 279.
11. **ברטוב**, עמ' 284–283.
12. **ברטוב**, עמ' 273–274, 279.
13. **ועדת אגרנט**, עמ' 889.
14. **ברטוב**, עמ' 283–284.
15. יעקב חסדאי, **בעט ברזל**, הוצאת קבוצת לאור, 1983, עמ' 25–26.
16. מסמך פנימי של צה"ל, 1973.
17. **ההגנה על רמת־הגולן, תורות ותפיסות**, (מסמך פנימי של צה"ל), ינואר 1990.
18. מסמך פנימי בצה"ל.
19. **אגרנט**, עמ' 958.
20. **שם**, עמ' 944–946.
21. **שם**, עמ' 931.
22. **שם**, עמ' 955.
23. מרגע חזרתו מה"בור" וההבנה שאין לו עתודה.
24. מסמך פנימי בצה"ל.
25. מסמך פנימי בצה"ל.
26. מסמך פנימי בצה"ל.
27. אורי מילשטיין, **קריסה ולקחה**, הוצאת שרידות – ידיעות אחרונות, 1993, עמ' 211.
28. **אגרנט**, עמ' 942–955.
29. מסמך פנימי בצה"ל מ־1999.
30. עדותו של סא"ל (מיל') שלמה באום, קצין אג"ם של אוגדה 36, כפי שמופיעה אצל אורי מילשטיין, **פרוץ המלחמה**, הוצאת שרידות – ידיעות אחרונות, 1992.
31. כך נראה מהקלטות רשת המבצעים של החטיבה.
32. מסמך פנימי בצה"ל.
33. **אגרנט**, עמ' 959, 983 ופרסומי מחלקת היסטוריה.
34. **אגרנט**, עמ' 1,062.
35. **אגרנט**, עמ' 942–955.
36. חיים אופז ויעקב בר סימן־טוב (עורכים) **הרצאתו של יצחק חופי**, אלוף פיקוד הצפון במלחמה – בתוך: **מלחמת יום הכיפורים – מבט מחודש**, מכון דיווידס, 27 באוקטובר 1998, עמ' 98.
37. על־פי עדותו של מג"ד 82 לאחר המלחמה, הסיכום הנ"ל לא הובא כלל לידיעתו. **אגרנט** עמ' 973–977.
38. **אגרנט**, עמ' 959, 976.
39. רשת המבצעים של חטיבה 188.
40. **אגרנט**, עמ' 944.
41. **שם**, עמ' 952.

התקדמות כוחות פיקוד הצפון לתוך "המובלעת"

42. מסמך פנימי בצה"ל
43. מסמך פנימי בצה"ל.
44. אגרנט, עמ' 1,006
45. שם, עמ' 1,033
46. שם, עמ' 1,028
47. מסמך פנימי בצה"ל
48. מסמך פנימי בצה"ל
49. מסמך פנימי בצה"ל
50. מסמך פנימי בצה"ל
51. מסמך פנימי בצה"ל
52. אבי קובר, הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1948 - 1982, מערכות, תל-אביב, 1995, עמ' 335
53. אגרנט, עמ' 1,102
54. הוצאו מהסקירה הזאת האירועים שנגעו למוצב החרמון ולגבול הלבנון, שהיו בתחום האחריות של פיקוד הצפון.
55. ולד, שם, עמ' 101-102
56. מתוך הרצאתו של אלוף (מיל') ישראל טל על מלחמת יום הכיפורים, 15 באוגוסט 1976 (מסמך פנימי בצה"ל)
57. ברטוב, עמ' 192-193
58. פרופ' סטיוארט א' כהן, "דגשים משתנים במחויבות הצבאית של ישראל - 1981-1991" מערכות 333, עמ' 8
59. אגרנט, עמ' 1,351
60. שם, עמ' 887-930
61. שם, עמ' 931-938, 957
62. קטעים מתוך הרצאה שנשא יאיר נפשי, מג"ד 74, בפני חניכי קורס מט"קים בבית-הספר לשריון (מסמך פנימי בצה"ל)
63. ולד, קללת הכלים השבורים, עמ' 111
64. שם, עמ' 113
65. שם
66. אלוף משה בר-כוכבא, "מבצע 'קיתון' 10', 26 ביוני 1970, מערכות 256, יוני 1977, עמ' 264
67. שם, עמ' 266
68. מסמך פנימי בצה"ל
69. אגרנט, עמוד 904
70. ברטוב, עמ' 338
71. אריה בראון, משה דיין במלחמת יום-הכיפורים, הוצאת עידנים - ידיעות אחרונות, 1993, עמ' 38-56
72. ברטוב, עמ' 305
73. הארץ, 30 בדצמבר 1973, כפי שמצוטט אצל צבי לניר, ההפתעה הבסיסית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1983, עמ' 18-27
74. שלמה נקדימון, ידיעות אחרונות, 12 ביולי 1974, כפי שמצוטט אצל צבי לניר, שם, עמ' 39
75. ברטוב, חלק א', עמ' 323
76. אגרנט, עמ' 1,339
77. מסמך פנימי בצה"ל
78. ארז וינר, "הגיבוש והשבר בתורת הלחימה של צה"ל", בתוך מלחמה היום - חקרי מלחמת יום הכיפורים, מערכות, תל-אביב, אוקטובר 2003, עמ' 75-89, עמ' 21
79. מסמך פנימי בצה"ל
80. מסמך פנימי בצה"ל
81. מסמך פנימי בצה"ל
82. ולד, 1987, עמ' 129
83. יצחק חופי, "הניהול הצבאי של המלחמה", מתוך: אופז ובר סימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים - מבט מחודש,